

DİL SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN “OCAK” KAVRAMI

Kemalettin DENİZ*

Özet

Dilin toplumla olan bağları, onun bir toplumsal kurum olarak adlandırılmasını sağlar. Dil sosyolojisi - toplum dil bilim, oldukça geniş bir çalışma alanında disiplinler arası bir bakış açısıyla dil - toplum ilişkisini araştırmaktadır. Bir dildeki kelime hazinesi incelendiğinde, bazı kelimelerin birden çok kavram alanında farklı anlam karşılıklarına sahip oldukları görülmektedir. Bu kelimelere dikkat edilirse o dili kullanan toplumun tarihinde, kültüründe bu kavram ve konuyla çok ilgilendiği göze çarpar. Ocak kavramı da Türkçe kelime hazinesi ve Türk kültürü içinde bu konumdadır. Bu çalışma, ocak kavramının toplum içinde kazandığı anlamları dil sosyolojisi ekseninde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada ocak kavramı, Türkiye Türkçesindeki anlamlarıyla; Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan sözlüklerdeki yansımalarıyla, Alevilik-Bektaşilikte kazandığı anlamlarla sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma, biçim bakımından değil, anlam bakımından yapılmıştır. Verilerin toplanmasında TDK tarafından yayımlanan sözlüklerden öncelikle yararlanılmıştır. Alevilik-Bektaşilikte ocak kavramının görünümünü tespit etme çalışmasında ise ilgili literatürün yanı sıra, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi'nin 63 sayılık arşivinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda ocak kavramının sözlüklerde yer alan şekliyle sınırlandırıldığı takdirde dahi Türkçe kelime hazinesinde önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Bunun yanı sıra ocak kavramı, Alevilik-Bektaşilik alanında da oldukça geniş ve farklı anlamlar kazanmıştır. Ocak kelimesine yüklenen bu anlamların daha çok kültür ve inanç alanına ait olduğu da ortaya çıkan sonuçlar arasındadır. Bu kavram üzerine yapılacak daha geniş ve ayrıntılı çalışmalar kültür ve kelime hazinesinin tespiti açısından yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ocak, Dil sosyolojisi, Kelime hazinesi, Alevilik, Bektaşilik, Dil-kültür ilişkisi

THE TERM OCAK IN TERMS OF LANGUAGE SOCIOLOGY

Abstract

Because of its relationship with the society, language is defined as a social institution. Language sociology researches the relationship between language and society with a broad research field. When the lexis within a language is examined, it is seen that the ones in one area are more than the ones in other areas. If one pays attention on these terms, s/he can easily see that that society has dealt with those terms and subjects in their history and culture very much. The same goes for the term ocak for Turkish language and culture. This study aims to

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Ankara/Türkiye
kdeniz@gazi.edu.tr

reveal the meanings of the term *ocak* has in the society. In this study the meaning of the term was limited in that it was examined in terms of semantics, its meaning in Turkish language, in the dictionaries prepared by Turkish Language Foundation, and in Alewism and Bektashism. The study was conducted first with the dictionaries prepared by Turkish Language Foundation while gathering data. In addition, in the identification of the term's meaning in Alewism, the 63-year-old Turkish Culture and Hacı Vektaş Veli Research Quarterly's archive was used as well as the related literature. At the end of the research, it is seen that the term *ocak* has an important place in Turkish language even its meanings in dictionaries. Moreover, it has gained a lot of different meanings in Alewism and Bektashism. The meanings attributed to the term *ocak* belong to culture and belief more, which is one of the results of the study. Further studies on the term that are broader and more detailed will be useful in terms of culture and lexis.

Keywords: *Ocak*, language sociology, lexis, Alewism, Bektashism, Language-culture relationship

1. Giriş

Kelimelerin sözlüklerde yer almasının ilk şartı yazılı metinlerde kullanılması olarak yer aldı uzun süre. Bir de sözlükteki ilk anlamlarıyla bakıldığında dar bir anlam ve kelime hazinesiyle karşı karşıya kalındı. Hâlbuki kelimelerin gerçek ve diğer anlamlarıyla görünümünü sözlü ve yazılı kullanımda bulmak mümkündür. Bazı kelimeler o dili kullananlar açısından tek anlamıyla bilinirken bazı kelimeler de bu anlamın dışında onlarca anlamı karşılayacak şekilde kullanılır. Bu durum, karışıklığa yol açacakmış gibi gözükse de bağlam içinde karşılaşıldığında hiç de öyle olmadığı görülmektedir. Kelimeler özellikle ağızlarda veya bazı sosyal gruplarda çok zengin anlamlar kazanabilirler. Bu kelimelerden biri de “*ocak*”tır. *Ocak* kelimesi; gerçek anlam, yan anlam, mecaz anlam, terim anlam, atasözü ve deyimlerde kullanım ve özellikle de bir sosyal grupta taşıdığı özel anlamla büyük bir kavram alanı oluşturmaktadır.

Anlam, dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram (Aksan, 1998: 48) olarak tanımlanır. Kavram, “bir sözlükte madde başı olarak yer alan sözcükler”dir. Bu bağlamda *ocak* kelimesi bir kavramdır. Kavramlar, insanın yetiştiği, bulunduğu çevreye, birikimlerine ve duygusal yapısına göre kişiden kişiye ayırım göstermekle birlikte aynı dil birliği içindeki insanlarda aşağı yukarı belli bir niteliğe sahiptir (Aksan, 1998, 41). *Ocak* kavramı da ortak bir anlam havuzunda toplanmış olsa da ayırımın çokluğu ve çeşitliliği bu kelimeyi Türkçenin kavramlaştırma gücünün güzel bir örneği yapmıştır.

Dilin toplumla olan bağları, onu bir toplumsal kurum olarak nitelendirilmesini sağlar. Toplumbilimciler, sosyologlar, dilin toplumla olan bağlarını; toplumun oluşmasında dilin rolü, kültür-dil ilişkisi, toplumsal devamlılıkta dilin katkıları vb. açılardan incelemektedir. Bunun yanında dilbilimciler de; dil sosyolojisi, dil toplumbilimi, dilsel toplumbilim gibi adlandırmalarla oldukça geniş bir çalışma alanıyla dil - toplum ilişkisini araştırmaktadırlar. Dilbilimci Humbolt, "Ulusun dili ruhudur, ruhu da dilidir." K. Vossler de; "Dil kültürün aynasıdır." demektedir (akt. Aksan, 2000: 64-65). Bir dildeki kelime hazinesi incelendiğinde, ilgili kavram alanına göre gruplandırıldığında, bazı alanlardaki kelimelerin diğerlerine göre daha çok yer tuttuğu görülmektedir. Bu kelimelere dikkat edilirse o dili kullanan toplumun tarihinde, kültüründe bu kavram ve konuyla çok ilgilendiği göze çarparaktır. Ocak kavramı da Türkçe kelime hazinesi ve Türk kültürü içinde böyledir.

Kelime hazinesi ya da diğer bir deyişle söz varlığı, bir dilin yapı taşlarını ifade eder. Bir dilin kelime hazinesi dilin gücünü yansıtan önemli bir göstergedir. Aynı zamanda o dili kullanan toplumların maddi ve manevi kültürünü, dünya görüşünü, yaşam koşullarını ve deneyimini de yansıtır. Dilbilim çalışmalarında bir dilin kelimeleri, terimleri, yabancı dillerden gelen öğeleri, atasözleri, deyimleri, ikilemeleri, kalıp sözleri, kalıplaşmış özdeyişleri bir bütün olarak kelime hazinesini olarak değerlendirilir (Aksan, 2002: 13). Kelime hazinesi terimi ile beraber; *söz dağarcığı, sözcük dağarcığı, sözcük serveti, sözcük gömüsü, söz varlığı, kelime dağarcığı, kelime kadrosu, kelime serveti, vokabüler* vb. terimler de kullanılmaktadır. Kelime hazinesi "Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamıdır" (*Büyük Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr). Kelime kavramına yaklaşım ve tanımlama tarzlarına göre kelime hazinesinin özellikleri ve tanımlaması da değişebilmektedir. Bu anlamda kelime hazinesi, kelime kavramına bağlıdır. Dolayısı ile kelime hazinesi, kelime sayılan dil birimlerinin bütünüdür (Kurudayıoğlu, 2005: 9). Ocak kavramı da bu çalışmanın sınırlılıkları içinde yansıdığı kadarıyla bile, Türkçenin söz varlığında önemli bir yer tutmaktadır.

Türkçede kelime yapma yollarından biri de Türkçe köklerden Türkçe eklerle birçok yeni türev yaratmaktır. Bu durum, dilin güçlü ve köklü bir omurgaya oturmasını sağlar. Ocak kelimesi Eski Türkçe od (ateş), oç/oc, köküyle yer bildiren ag/ağ (-ak) ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir kelimedir. Kelime odag>odağ>oçag>oçağ>ocag>ocağ şeklinde bir gelişme göstermiş olmalıdır (Eyuboğlu, 1988: 235). Bu kökten hareketle dilimize kazandırılan ve kültürün yansımaları olan kelimeler, ocak kavramı etrafında büyük bir kelime hazinesi oluşturmuştur. Bu kelime hazinesinin yansımalarını Türk Dil Kurumunun sözlükleri başta olmak üzere diğer sözlüklerde görmek mümkündür.

Ocak kavramının TDK sözlüklerindeki farklı anlamları, bu kelimenin birden çok kavram alanında yer aldığını ortaya koymaktadır. Bunun yanında Alevilik ve bu alanla ilgili literatür içindeki kullanım alanları, kavramı daha da zenginleştirmektedir. Ancak zenginlikle ilgili bu durum, gün geçtikçe yok olma tehlikesindedir. Çünkü, bu kelimelerin aktif kullanım alanları kaybolmaktadır. Daha çok kültürel, dinî ve sınırlı bir toplumsal alan içinde yaşayan kelimeler, kullanım alanlarına paralel olarak gündemden düşmektedir.

Gündemden düşmesinde etkili olan bir diğer unsur da dil eğitimi yaklaşımıdır. İlköğretim ve ortaöğretimdeki dil eğitim programları, günlük yaşamda sık kullanılan ve yazı diline ağırlık veren kelime ve dil eğitimine ağırlık vermektedir. Özellikle 2005 yılından itibaren yeniden oluşturulan Türkçe öğretimi programlarındaki “Standart Türkçe ile yazar.” “Standart Türkçe ile konuşur.” gibi kazanımlar, kullanım alanı zayıflayan ve ağız özellikleri taşıyan ocakla ilgili kelimelerin öğretilme ve nesilden nesile aktarılma yollarını da kapamaktadır.

Ocak kavramının dilde ve kültürde bu kadar yer alması doğaldır ki ilgili literatürde de yer bulmasını sağlamıştır. Kavramı ele alan çalışmalar daha çok dinî, kültürel ve sosyal boyutu üzerinde durmuştur. Bu boyut ele alınırken de, bazı çalışmalarda kelimenin kökenine dilbilimcilerin katkılarından yararlanarak yer verilmiştir.

Yaman, *Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan* adlı makalesinde, ocakların Alevilikteki yerini anlatırken, eski Türklerde ocak, geleneksel Alevi kaynaklarında ocak konularına da değinmiştir. Bu çalışma da ocağın toplumdaki bazı anlamlarına da yer verilmesi sebebiyle çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır (2011: 43-64). Halk inanışları üzerinde çalışmalarıyla tanınan Kalafat da çeşitli eserlerinde ocak kavramına inanış boyutuyla yer vermektedir. Bunlardan biri *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri* adlı kitabıdır. Araştırmacı, burada *ocak, od / ateş iyisi* üzerinde durmuş, daha çok bu kavramın halk inanışlarındaki yerini örneklerle açıklamıştır (2010: 185-195).

Türk kültürü ve halkbilim alanındaki ülkemizde ilk ve önemli çalışmaları yapanlardan biri de Ali Rıza Yalman (Yalgın)’dır. *Cenup’ta Türkmen Oymakları* adlı kitabında Güney Anadolu’da yerleşmiş Türkmenlerin gelenek görenek ve yaşayışlarını anlatırken doğal olarak ocak kavramının toplum ve kültür içinde yer almasına örnekler vermektedir (1993).

Ocak kavramına doğrudan veya dolaylı olarak yer veren çalışmalar elbette bu kadar değildir. Daha çok boy veya Alevilikteki dinî anlamıyla ocağı ele alan çalışmalar mevcuttur (Yılmaz, Acıpayamlı, Öngel, Sağlık, Karakurt...). Belirtilen çalışmalarda ocak kelimesinin kökeni üzerinde birbirini tekrar eden bazı bilgiler bulunmaktadır. Ancak kavram boyutu ve kazandığı anlamları ele alan geniş çaplı bir çalışmaya yer verilmemiştir.

2. Yöntem

Bu çalışma, ocak kavramının toplum içinde kazandığı anlamları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada ocak kavramı, Türkiye Türkçesindeki anlamlarıyla; Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan sözlüklerdeki yansımalarıyla, Alevilik-Bektaşilikteki kazandığı anlamlarla ve biçim yönüyle değil sadece anlam yönünden incelemeyle sınırlandırılmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2005). Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Verilerin toplanmasında TDK tarafından yayımlanan sözlüklerden öncelikle yararlanılmıştır: *Güncel Türkçe Sözlük*, *Büyük Türkçe Sözlük*, *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, *Eş ve Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*, *TDK Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*, *Gökbilim Terimleri Sözlüğü*, *Kimya Terimleri Sözlüğü*, *Madencilik Terimleri Kılavuzu*, *Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu*, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, *Kişi Adları Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü*, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Bunun yanında özellikle tarih ve deyimler konulu başka kaynaklardan da veri alınmıştır: *Metin YURTBAŞI; Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, *Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü*, *Türk Atasözleri Ve Deyimleri II*, *Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, *TDK Yayınları*, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (hızl. Mehmet Zeki Pakalın)*. Alevilik-Bektaşilikte ocak kavramının görünümünü tespit etme çalışmasında ise ilgili literatürün yanı sıra, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*'nin 63 sayılık arşivinden yararlanılmıştır. Çünkü bu dergi, Alevilik, Bektaşilik ve Türk kültürü temel konulu yayın yapmakta; özellikle konuyla ilgili eski kaynaklara ve alan araştırmalarına yer vermektedir. Bu sebeple ocak kelimesiyle ilgili geniş bir içeriğe sahiptir.

3. Dilimizde Ocak

Ocak kavramının dilimizdeki yansımalarını tespit etmede Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan sözlüklerden öncelikle yararlanılmıştır. Bu sözlükler: *Güncel Türkçe Sözlük*, *Büyük Türkçe Sözlük*, *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, *Eş ve Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*, *TDK Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*, *Gökbilim Terimleri Sözlüğü*, *Kimya Terimleri Sözlüğü*, *Madencilik Terimleri Kılavuzu*, *Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu*, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, *Kişi Adları Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü*, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Bunun yanında özellikle tarih ve deyimler konulu başka kaynaklardan da veri alınmıştır: *Metin YURTBAŞI; Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, *Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü*, *Türk Atasözleri Ve Deyimleri II*, *Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, *TDK Yayınları*, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (hızl. Mehmet Zeki Pakalın)*.

Bulgular, kelimenin anlamlarının tek tek verilmesi şeklinde değil, hangi sözlükte kaç farklı anlama yer aldığı şeklinde verilmiştir. Çünkü anlamların tek tek sözlüklerden alınarak burada kullanılması, araştırma raporunun sınırlılıkları içerisinde uygun olmamıştır. Bu anlamlara WEB ortamında ulaşmak mümkündür. Ocak kelimesinin TDK sözlüklerinde görünümü şöyledir:

Güncel Türkçe Sözlük [ocak, -ğı (isim)]

Güncel Türkçe Sözlük'te ocak kelimesi on bir anlamıyla yer almaktadır. Bu sözlükteki kullanımları en genel olduğu, ve sözlük çok kullanıldığı için buradaki anlamlarının verilmesi uygun olacaktır: 1. Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer. 2. Şömine. 3. Isı vererek üzerine veya içine konulan maddeleri ısıtan, pişiren, kaynatan, eriten araç veya alet. 4. Kahvelerde, kuruluşlarda çay, kahve vb.nin yapıldığı yer. 5. Yer üstünde veya yer altında cevher çıkarılan yer. 6. Bahçelerde ve bostanlarda her tür meyve ve sebze ekimine ayrılmış, çevresinden biraz yükseltilmiş toprak parçası. 7. Aynı amaç ve düşünceyi paylaşanların kurdukları kuruluş veya toplandıkları, görev yaptıkları yer. 8. Yılın birinci ayı, kânunusani. 9. tar. Yeniçeri teşkilatını oluşturan odalardan her biri. 10. mec. Ev, aile, soy. 11. hlk. Halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikâyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile. Kelimenin buradaki anlamları, standart Türkçede yaygın olarak kullanılan şekilleridir. Kavramın toplum içinde çok farklı anlamlarda ancak "bir şeye kaynaklık eden", "yer", "merkez" gibi temel bir anlam çerçevesinde kullanıldığı yansımaktadır.

Büyük Türkçe Sözlük yukarıdaki anlamlara ek olarak on beş anlama daha yer vermektedir. Bunlar daha çok terim sözlüklerindeki anlamları ve yer adlarından oluşmaktadır.

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde ocak kavramı otuz iki farklı anlam kazanmıştır. Bilindiği gibi ağızlarda kullanılan kelimeler standart dile göre daha pratik kurgulanmıştır ve derin anlamlar içerir. Bu, kelimelere de yansımıştır: Örneğin "körocağ - körocağ", "çocuksuz aile"; "ocaksın" kelimesi de "yalvarırım, ocağına düşüm anlamında rica" anlamlarıyla kullanılmıştır. Kelimeler, toplumun dili ne kadar kıvrak ve net kullandığını göstermektedir. "körocağ - körocağ" örneğinde olduğu gibi bu sözlükteki kelimelerin yarıdan fazlası kelime grubu şeklinde bir yapı arz etmektedir. Bu da yanı sıra özlü söyleyişi, deyimleri getirmektedir. Belirtilen kelime gruplarındaki ocak kelimesi yine temel anlamlarını taşımaktadır.

Eş ve Yakın Anımlı Kelimeler Sözlüğü'nde ocak kelimesiyle bu niteliği taşıyan beş kelime verilmiştir (soy / aile / ev / kânunusani / şömine). Bu kelimeler doğaldır ki diğer sözlüklerde de yer bulmuştur.

TDK Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü'nde ocak, bir takımyıldızının adı anlamında verilmiştir. Terim sözlüklerinde olduğu üzere burada da bu terimin diğer dillerdeki karşılıkları mevcuttur.

Gökbilim Terimleri Sözlüğü'nde ocak, "Çeşitli mineral, kömür ya da cevherlerin yer kabuğundan çıkartıldığı üretim yeri." anlamında, maden karşılığında kullanılmıştır.

Kimya Terimleri Sözlüğü'nde, "Gaz, sıvı veya katı yakıtların yakılması için kullanılan alet." anlamında; yine, ateş yakmaya yarayan yer, temel anlamına paralel bir şekilde kullanılmıştır.

Kişi Adları Sözlüğü'nde erkek adı olarak geçmektedir.

Tarama Sözlüğü'nde; *ocak*, *ocak eskisi*, *ocak ocak*, *ocaklı*, *aş ocağı*, *er ocağı*, *kütük ocağı*, *ocağa urmak*, *ocağına su koymak*, (*ocağına su komak*, *ocağına su salmak*), *ocağına su koyulmak*, *ocağına su salmak* şekillerinde, yine daha çok kelime grubu olarak yer almaktadır. Bu kelimelerin de ocağın temel anlamı üzerine kurulduğu görülmektedir.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde sekiz durum ve yargı bildirecek şekilde sözlükte yerini almaktadır. Bu deyim ve atasözleri, içinde sadece ocak kelimesini barındırmakla kalmıyor aynı zamanda ocağın temel anlamları üzerine kurulmuştur. Bazıları, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü* ve *Tarama Sözlüğü'*nde de yer almaktadır.

Her dilde var olan atasözü ve deyimler, kalıplaşmış yapılarıdır. En az iki sözcükten oluşurlar. Kelimeler kendi anlamları dışında yeni bir durum veya kavramı karşılamak üzere kullanılırlar. Bu yeni anlam oluşturulurken, kalıp ifadeler yerini bulurken seçilen kelimeler toplum hayatını yansıtır. Deyim ve atasözlerinin oluşması dil sosyolojisi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü, toplum hayatını yansıtan bir durumu belirtme, hüküm bildirme, o dili kullanan insanların uzun süreli birlikliklerini, paylaşımlarını ifade eder. Hele ki deyim ve atasözlerinin altında yatan bir söylence olduğu düşünülürse bu söylencenin oluşması için geçen süredeki ortaklık o toplumun birlikteliğini yansıtır (Günay, 2007: 244). Ocak kavramı da deyim ve atasözlerinin oluşturulmasında oldukça sık kullanılmıştır. Kelimenin toplum içindeki yeri, önemi ve zengin kullanım şekli, atasözü ve deyimlerin parçası olmaya zemin hazırlamıştır. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (TDK)'ndeki ocakla oluşturulan sekiz madde, bu kelimenin bahsedilen kullanım sıklığını yansıtmamaktadır. Bu sebeple atasözü ve deyimlerle ilgili farklı kaynaklara göz atılmıştır. Yurtbaşı (1996, *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*), Üçer (1998, *Atalar Sözü Yerde Kalmaz-Sivas'ta Sözlü Gelenek*), TDK (2004, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1-2*), Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü (1971, *Türk Atasözleri ve Deyimleri -2*) tarafından hazırlanan sözlüklerde Türk Dil Kurumunun çevrimiçi yayımladığı sözlükten farklı olarak kırkbir yeni atasözü ve deyme daha yer verildiği görülmektedir.

Ocak kelimesinin sıkça geçtiği ve yeni anlamlarla karşılaşılan kaynaklardan biri de **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**'dür. Burada yirmi iki maddede ocak geçmektedir. “Ocağına düşmek, ocağına incir dikmek” deyimleri dışındaki kelimeler, yeniçeri teşkilatıyla ilgilidir. Daha çok tamlama şeklinde ve meslek, iş sorumlusu ifade etmektedir: “ocak ağa-sı(ları), ocak başçavuşu, ocak bazirgâni” örneklerinde olduğu gibi. Buradaki ocak, yeniçeri ocağı anlamındadır.

4. Alevilik-Bektaşilikte Ocak

Alevilikte ocak; çiğ nesnelere pişiren makam, din ulularının soyu (Sümer, 1999), ibadet yeri olarak tanımlanmaktadır. Alevi inanç sistemindeki tüm ocaklar, “El ele, el hakka” ilkesinden hareketle birbirine bağlıdır. Kocadağ (2001)'a göre Horasan'daki İmam Ali Rıza'nın çocukları, günümüzdeki dedelerin ve seyyidlerin atalarıdır. Ancak, seyyidlerin çoğalmaları sonucu, bugünkü ocaklar oluşmuştur. Bu ocaklar içinde en bilineni Hacı Bektaş Veli Ocağı'dır.

Ocak kelimesi, ontolojik boyutta hem somut hem soyut tabakaya hâkimdir. Dolayısıyla Alevi inanç sisteminde ocak;

- Ev (ata ocakları)
- Aile (boy ve aşiret)
- Uzamsal mekân (türbe ve tekkeler)
- Sosyal sorumluluk düzenleme alanı (düşkün ocakları)
- Tedavi yeri (sağaltım ocakları)
- Meslek erbabları (Tahtacılar, Demirciler)
- İnanç merkezi anlamlarına sahiptir. Bunlara ek olarak yukarıda yer alan genel anlam alanı, Alevi inanç sistemi içerisinde “ocakçı” şeklinde bir sorumluluk bildiren terim oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ocakçı, *gürgürcü* olarak da bilinmektedir ve ocakçı, ocağı yakan, bunun sönmemesini sağlayan ve ocağa sac koyarak fazla ısının cemaati rahatsız etmemesini sağlayan kişidir (Arslanoğlu, 1998).

Türk toplumunda eski zamanlardan bu yana var olan ocak kültürü, Alevilikteki ocak kavramıyla ilişkilidir. Ocağı kutsamak amacıyla kurbanların kesilmesi, adakların sunulması Anadolu uygarlıklarından bu yana var olmuştur. Onarlı (1999)'ya göre ocak kültürünü daha da ileri bir üst düzeye getirerek dini bir veçhe kazandıran Alevi toplumu; dini önderleri dede ve baba evlerini “ocak” kabul edip kutsayarak İslami daire içine almışlardır. Binlerce yıllık tarihin derinliklerinden gelen bu inanç; “dede ocakları” şeklinde kurumlaşarak, 9. yüzyılda filizlenmeye başlamış ve 13. yüz-

yılda coğrafi olarak yaygınlaşarak Ocakzâde dede ve babanın adıyla anılan cemevi, tekke ve zaviye şekline dönüşmüştür. Dolayısıyla Alevilikteki ocak kavramının içerisinde tekke, zaviye kavramlarını da almak gerekmektedir. Karakurt (2011)'a göre tekke, dervişlerin barındıkları, ibadet ve tören yaptıkları yerdir ve Türklerde ocak olarak da bilinir (Karakurt, 2011: 90). Bu bilgiden de hareketle ocak kavramının içeriğinin mekân boyutuyla da geliştiği görülür.

Pakalın (1993)'a göre ise ocak, Bektaşî tabirlerindedir. Bektaşî tekkelerinin meydan odalarında kıblenin olduğu yerdeki ocağın adıdır. Ocak bulunmayan meydana köşenin biri ocak ittihaz edilir. Ocağın bir tarafında Seyyit Ali postu, öbür tarafında Horasan postu vardır (Pakalın, 1993: 710). Yeniçeri ocağı bünyesindeki birçok ritüel, sosyolojik boyutta yer almış ve ocak kelimesiyle edebî, tarihî karşılaşmalar yaşanmasını sağlamıştır.

Alevî inanç sisteminde ocak kelimesinin bir diğer karşılığı, sağaltım sağlanan yerdir. Şifa bulunan yerlere de ocak denir. Bu olgunun çağdaş yansıması Sağlık Ocağıdır. Fakat doğaüstü güçlerle bağlantılı olarak şu ocaklara rastlanır ve buralarda bazı rahatsızlık ve sıkıntılardan kurtulunabileceğine inanılır: Al Ocağı, Kül Ocağı, Uçuk Ocağı, Alaz Ocağı, Sarılık Ocağı, Arpağ Ocağı, Bağ Ocağı, Göz Ocağı, Alaca Ocağı, Kurşun Ocağı, İnme Ocağı, Kumru Ocağı, Karınca Ocağı, Siğil Ocağı, Kısır Ocağı, Mum Ocağı, Yel Ocağı, Kızıl Ocağı buna örnektir (Karakurt, 2001). Bir tanıma göre herhangi bir hastalığı okumaya izinli ve bu izni babadan oğula devreden kişiler hakkında da ocak tabiri kullanılır (Tercüman, 1982'den akt. Arslanoğlu, 2001). Şeyh Hasan'ın 1224 yılında yaptırdığı Büyük Ocak Tekkesi (Onarlı, 2000), hastalara şifa dağıtan ve şifa bulanların adaklarını yerine getirdikleri yer olarak bilinir.

Alevilikte ocağın bir diğer işlevi, sosyal sorumlulukları düzenlemektir. Bu görevi ise düşkün ocakları üstlenir. Alevî inanç yapılanmasında Hıdır Abdal Ocağı bu görevi üstlenmiştir. Suç işleyen talip, bu ocağa gönderilir ve uygun görülen süre boyunca kendine verilen işi yapar. Devamında talibin eğitimini tamamladığına ve cezasını çektiğine kanaat getirilirse talip, bağlı olduğu ocak dedesine geri gönderilir.

Alevî inanç sistemi içerisinde ocak kavramına yüklenen bir diğer anlam ise "ev, hane, yuva"dır. Menkıbeye göre Yunus, Hacı Bektaş Velî'den müsaade isterken, "Bire erenler, üç gündür beni mihman ettiniz. Artık buğdayımı verin de ben ocağıma döneyim (Arslanoğlu, 1999)." der. Alevî gülbenglerinde de "Dârların mamur olsun, muradın hasıl olsun, evin ocağın şen olsun" ifadeleri yer alır. Deyimler arasında yer alan "ocağı sönmek" ifadesinin kökeninde insan olan bir evde ateş söndürülmemesi inancı yer alır. Onarlı (2000), bu durumu şu ifadelerle açıklar: Ateşin sönmesi istenmiyorsa ocağa tezek yerleştirilerek, için için yanması sağlanır ve üstü külle örtülerek dinlendirilir, tekrar odun ocağa atılarak ateş çoğaltılır. Ocak kendiliğinden sönerse

“hayra alamet” sayılmaz. Bir kimseye beddua edilecekse “Ocağın Sönsün” diye dua edilir (Onarlı, 2000). Ocağın sönmesi, Alevi ve Bektaşî inanç sisteminde sır etmek, uykuya varmak anlamında da kullanılır. Tüm bu ifadeler, ocağın mekânsal boyutta karşıladığı “ev, yuva” anlamlarını kanıtlar niteliktedir.

Gülçiçek (2000), Anadolu ve Balkanlardaki Alevi Bektaşî dergâhları/tekkelelerini ele alan çalışmasında “Tekkelerin o meşhur kara kazanları ocaktan hiç indirilmezdi; gelip geçenler (âyende ve revendeler) hazır bulunan Baba çorbasından muhakkak nasibini alırlardı.” ifadesini kullanmaktadır. Bu da tekkenin/ocağın “yuva” yahut “misafirhane” işlevini göstermekle birlikte “Tekkeyi bekleyen çorbayı içer.” şeklindeki yerleşik atasözünün kaynağına da işaret etmektedir.

Engin (1999) de Alevilikte ata/baba ocağı kurumundan bahsederken “Ata ocağı kavramı; dede ocağını kapsamamaktadır, tam olarak karşılamasa da kutsallık yüklenilen hane anlamındadır, bu anlamda dinî bir kurumdur (Engin, 1999).” diyerek ata ocağını dinî içerikten ayırmadan bir hane, ev, yuva olarak kabul eder.

Ocaklardan bir kısmı meslek erbabı ve bir mesleği babadan oğla devrederek yürüten oymaklardır. Bunlar içerisinde Tahtacılar, Demirciler, Kuyumcular, Keçeciler, Dericiler vb. önemli bir yer tutmaktadır (Yalçın ve Yılmaz, 2002). Alevi inanç sisteminde yer alan ocaklar, toplumsal bir yapılanmayı da böylece beraberinde getirmiştir.

Genel kabul, ocak liderinin sahibinin yahut hane reisinin erkek olduğu yönünde olsa da Türk geleneği ve Alevi inanç sisteminde kadının ocakta/ailede asıl söz sahibi olduğu görülür. “Eski Türklerde kadın saygın bir statüye sahipti. Otağın asıl sahibi kadındı. Yolda yürürken kadın önden giderdi, aşa önce kadının el atması beklenirdi. Aile ocağı kutsaldı ve ailenin sürekliliğini koruyan Tanrısal bir gücün varlığına inanılırdı. Onun için her aile bu güç adına kurulmuş bir mabet niteliği taşımaktaydı. Bu nedenle aile kutsaldı. Bu mabetteki ateşin sönmemesi, ocağı uyanık tutmak görev ve sorumluluğu kadına verilmişti (Temren,1999’dan akt. Arslanoğlu, 2001).” Aksüt (2004)’e göre, dede ocağı üyesi kadınlara *Ana* denir.

Alevi ocaklarına baktığımızda isimlendirmede Baba Mansur Ocağı, Celal Abbas Ocağı, Dede Garkın Ocağı, Derviş Cemal Ocağı, Garip Musa Ocağı, Güvenç Abdal Ocağı, Emirbeyliler Ocağı, Hıdır Abdal Ocağı, Seyyid Sabun Ocağı, Şeyh Delil Berhican Ocağı, Şeyh Hasan Ocağı, Şeyh Samut Ocağı, Üryan Hızır Ocağı, Yalincık Abdal Ocağı gibi eril isimlerin hâkim olduğu düşünülse de , Anşa Bacılılar Ocağı, Kız Süreği Ocağı gibi dişil ocak isimleri, dil sosyolojisi bakımından iki cinsde yer veren bir katmanlaşmanın olduğunu göstermektedir.

Toplum içerisinde yer alan toplulukların değer ve öğretilerini yansıttığı bir diğer alan, edebiyattır. Alevi inanç sisteminin edebî ürünleri içerisinde yer alan dizelerde de ocağın yansımaları görülür:

*İsminiz Mustafa haneniz Koçak
Gel erkânı yolu yeniden açak
Üşüme erenler yanyor ocak
İkrarımız birdir bilirsin ağa (Elibol, 2002)*

...

*Zeynel Abidin neslinden geldi aslınız
Tükenmesin bu dünyada nesliniz
Ölünce de türbe olur üstünüz
Saburoğlu Ocağına gelenler vardır (Ulaş, 2003)*

...

*Ocaklar yanmıyor pişmez aşımız
Acep ne olacak bizim işimiz
Hazret-i Hünkâr'a bağlı başımız
Garip gördüm bugün Hacı Bektaş'ı (Fakir Edna, 2005).*

Burada sadece birkaç örneği alınan şiirlerin geneline bakıldığında ocak kavramının Alevi inanç sisteminde yer alan diğer terimler gibi şiirlerde sistematik olarak kullanıldığı görülür. Gülbeng ve niyazlarda da ocak kavramının kutsanmasının başlıca arzu edildiği unsurlar arasında yer aldığı bilinir:

“Allah Allah vakitler hayr ola şerler def ola. Hayırlar feth ola. Münkir münafık mat ola ocaklar ışan ü ruşen ola...”

“*Kırklar Dolusu Ahirinde*: Allah Allah vakitler hayr ola şerler def ola hayırlar feth ola istekler kabul ola, muratlar hasıl ola, dilekler kabul olacaklar aydın ola.” (Yalçın ve Yılmaz, 2004).

“Lokma ilk önce bir can tarafından dedenin önüne dar vaziyetinde getirilir; dede ona hitaben, kolun kuvvetli ola, sofran bereketli ola, ocağından bucağından Ali sofrası eksik olmaya” diye dua eder. (Bayrak, 2004).

Türk kültürünün her alanında olduğu gibi Alevilik-Bektaşilikte de ocak kavramı hem sözlü gelenekte hem de yazılı literatürde geniş bir yer tutmaktadır. Buradaki kelimeler anlam yönüyle daha çok dinî kökenlidir: Duadan bedduaya. “Ocağınız Hak için” kalıp ifadesinde, ocak kelimesinin yemin etme anlamı oluşturmada kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ocak kelimesinin literatürdeki farklı anlamlarına değinilerek esas olarak Alevilikte bu kelime çevresinde oluşan kavram alanına yer verilmektedir. Kelime hazinesinin yansıdığı en temel kaynaklar sözlükler olduğu için bu çalışmada başta TDK sözlükleri esas alınarak veri toplanmıştır. Bu sözlüklerde ocak kavramı; kelime, kelime grubu, deyim atasözü vb. şekillerde oldukça geniş bir anlamı kapsamaktadır. Bu anlam zenginliği kelimenin toplum tarafından işlendiğini, özellikle sosyal ve kültürel hayatın bir yansıması olduğunu göstermektedir.

Ocak kelimesinin sözlüklere az yansıyan fakat sıkça kullanıldığı bir alan da Alevilik-Bektaşılık kültürüdür. Temelde bir dinî bir unsur olarak yer edinen ve kelime, ilgili kültürdeki hayatın temel belirleyicilerinden biri olmuştur. Sosyal-dinî bir kurumdan, yemin etmeye kadar pek çok durumu ifade etmede kullanılmıştır.

Ocak kavramı ili ilgili araştırmalar daha da derinleştirilmelidir. Muhtemel bir yüksek lisans çalışmasıyla bu kavramın tarihî gelişimi, ağzlardaki görünümü vb. konular araştırılabilir. Yine Türkiye Türkçesi dışında, Türk dilinin konuşulduğu diğer yerlerde ocak kavramının kullanımı ayrı bir araştırma konusu yapılabilir.

Ocağın sadece Alevilik-Bektaşılıkte kazandığı kavram alanı üzerine derinlemesine bir inceleme yapmak somut ve soyut kültür değerlerinin tespitine yardımcı olacaktır.

Günümüzde toplum dilbilim, kelime hazinesi ve bunun eğitimi üzerine yapılan çalışmalarda ocak gibi Türkçenin söz varlığında Türk kültüründe önemli yer tutan kavramlara ağırlık verilmesi, dil ve kültür aktarımı açısından uygun olacaktır.

Kaynakça

- ACIPAYAMLI, Orhan. (1969). "Türk Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri". *DTCF Dergisi*, C. 26, S. 1.
- AKSAN, Doğan. (1998). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlam Bilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- AKSAN, Doğan. (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- AKSAN, Doğan. (2002). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AKSAN, Doğan. (2000). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- AKSÜT, Hamza. (2004). "Hacı Bektaş Veli'nin Sosyal Kökeni". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. C. 10, S. 23
- ARSLANOĞLU, İbrahim. (1996). "Çubuk Yöresi Aleviliğinde Dar Kurbam". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. C. 2, S. 6
- ARSLANOĞLU, İbrahim. (1999). "Çubuk Yöresi Alevi Ocakları ve Kurucuları". C. 5, S. 9

- ARSLANOĞLU, İbrahim. (2001). "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. C. 7, S. 21.
- ASLAN, Fadime vd. (2001). "Bir Köy Bir Âşık". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. C. 8, S. 21.
- BAHADIR, İbrahim. (2004). "Alevi Bektaşi İncancına Göre Kadın". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. C. 11, S. 32.
- ENGİN, İsmail. (1999). "Akçaeniş Tahtacılarında Mürebbilik Kurumu". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* C. 5, S. 9.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (1988) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- GÜLÇİÇEK, Ali Duran. (2000). "Anadolu ve Balkanlarda Alevi Bektaşi Dergâhları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. C. 6, S. 16
- GÜNAY, V. Doğan. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- KALAFAT, Yaşar. (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KARAKURT, Deniz. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. Ankara.
- KENANOĞLU, Ali; Onarlı, İsmail. (2002). "Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Toplulukları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. C. 9, S. 22.
- KOCADAĞ, Burhan (2001). "Anadolu Alevilerinin İnanç Önderleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. C.7, S. 18.
- KURUDAYIOĞLU, Mehmet. (2005). *İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- ONARLI, İsmail. (1999). "Şeyh Hasan Ocağı ve Aşireti". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. C. 5, S. 12
- ONARLI, İsmail. (2000). "Dersim'de Bazı Gelenekler ve İnanç Motifleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. C. 6, S. 15
- Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (1993). Hzl. Mehmet Zeki Pakalın. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SAĞLIK, Selcan. (2008). "Wilhelm Radloff'un Hayatı ve Sibiryaya Türk Halklarının Kültür Dokusu Üzerine Görüşleri". *Türkiyat Araştırmaları*. S. 9.
- SÜMER, Ali. (1999). "Bektaşi Kültüründe Dil". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. C. 5, S. 11
- Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 18.07.2012).
- YAMAN, Ali. (2011). "Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S. 60.
- YALÇIN, Alemdar. (2003). "Saburoğlu Ocağı'na Ait Yeni Belgeler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 25.

- YALÇIN, Alemdar; Yılmaz, Hacı. (2002). "Kargın Ocaklı Boyu ile İlgili Yeni Belgeler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. C. 8, S. 21.
- YALÇIN, Alemdar; Yılmaz, Hacı. (2004). "Balkanlarda Bir Bektaşî Süreği: Ali Koç Babaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. C. 11, S. 35
- YALÇIN, Alemdar; Yılmaz, Hacı. (2005). "Güvenç Abdal Ocağı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. C. 11, S. 35
- YALMAN (Yalgın), Ali Rıza (1993). (hzl. Sabahat Emir). *Cenup'ta Türkmen Oymakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YILMAZ, Şaban. (2008). Hıdır Abdal Sultan Tekkesine Bağlı Ocak Köyü Halk İnanışları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.